

Marek Mariusz Tytko

Współmęka

Roger van der Weyden namalował *Zdjęcie z krzyża* w roku 1435 dla Bractwa Kuszowników. Obraz przeznaczony był dla kościoła Najświętszej Marii Panny w Louvain, który prawdopodobnie był pod wezwaniem Współmęki Maryi, co miałoby wpływ na pewne aspekty znaczeniowe obrazu. W 1556 r. dzieło zakupiła Maria Węgierska, regentka Niderlandów dla Filipa II, króla Hiszpanii. Odtąd znajdowało się w Eskurialu (obecnie w Muzeum Prado w Madrycie).

Jest to obraz tablicowy, malowany temperą. Ma kształt leżącego prostokąta z mniejszym prostokątem naddanym nad górną ramą, na pionowej osi symetrii. Przedstawia scenę zbiorową w bliżej nie określonej, zamkniętej przestrzeni. Na osi symetrii obrazu stoi krzyż. Z krzyża martwe ciało Chrystusa zdejmują Józef z Arymatei (podtrzymujący Jezusa pod rękę) oraz mężczyzna, za którym stoi Nikodem z naczyniem na maści bądź olejki (wg Ewangelii św. Jana to Nikodem niósł wonne olejki i mirrę). Po lewej stronie obrazu znajduje się najważniejsza po Chrystusie osoba dramatu, mdlejąca Maryja. Matkę Boską podtrzymują pod ramię Jan oraz niewiasta, która jest albo Salome albo Marią – matką Jakuba i Jana. Za Janem inna niewiasta opłakuje Chrystusa. (Jeżeli poprzednią niewiastą jest Salome, tę zidentyfikujemy jako matkę Jakuba i Jana).

Wszystkie te osoby znajdują się na pierwszym planie, z tyłu przedstawiony jest chłopiec na drabinie dostawionej do krzyża. W dwóch górnych rogach obrazu dzieło zdobią motywy maswerkowe. Natomiast na dole obrazu przed osobami dramatu leżą trupia czaszka i piszczel oraz wyrastają skąpo kwiatki i trawy.

Ta kunsztowna, płaszczyznowa kompozycja, oparta na alternacjach półkoli i pionów, jest zdynamiczowana poprzez ruch ciała omdlewającej Maryi i pochylających się nad nią osób oraz przez ruch ciała Chrystusa zdejmowanego z krzyża, a także dzięki skrętowi ciała Magdaleny i gestowi rozpaczy płaczki. Wszystkie postaci są napięte i ustawione w przedziwnych pozach. Osoby stoją w lekkim łuku, wchodzącym w głąb obrazu. Ruch uzyskano również przez niezrównoważenie mas – po prawej stronie trzy osoby, po lewej cztery.

Najważniejszą częścią kompozycji jest ukośne do osi obrazu, ale wręcz równoległe względem siebie, umieszczenie ciał Chrystusa i Maryi. Ma to nie tylko znaczenie formalne, ale również ideowe. Ich twarze zwrócone są ku widzowi. Tworzą dwa centra kompozycji.. Maryja jest równorzędną z Chrystusem bohaterką dramatu.. Wpatrując się w obraz, dostrzegamy również ruch, uzyskany przez różne stadia opadania czy też powstawania; na górze w pozycji stojącej – krzyż; poniżej opadający ukośnie Chrystus; jeszcze niżej, naśladując ciało Chrystusa, opada ciało Matki Boskiej; zaś na samym dole czaszka i kość kończyny imitują leżącego trupa. Ma to znaczenie ideowe: przypomina, że śmierci, tj. po zejściu w dół, nastąpi zmartwychwstanie, tj. droga w górę, którą da się odczytać z tych samych elementów, jeśli zaczniemy analizować wyżej opisany ruch od dołu. Innym rodzajem ruchu jest „wypychanie” powierzchni obrazu do przodu ku widzowi przez ciała Chrystusa i Maryi.

Oprócz dynamizmu kompozycji na uwagę zasługuje jej zagęszczenie i monumentalność osób, dominujących w przestrzeni, z której wyrzucono krajobraz, aby podkreślić, że temat ogranicza się ściśle do ludzkiej sfery. Zagęszczenie daje wręcz teatralny, zwielokrotniony efekt ekspresji, napięcia dramatycznego.

Jasne światło pada od strony widza z prawego, górnego rogu. Najmocniej oświetlony jest Chrystus, mniej Maryja, ale i tak obie postaci są wyeksponowane.

Rysunek jest precyzyjny, konturowy, wyrazisty, graficzny. Modelunek plastyczny, rzeźbiarski, trójwymiarowy dzięki światłu. Widzimy kunszt w modelowaniu nagiego ciała Chrystusa, w opracowaniu puszystego, lamującego szaty futra, drewnianość drabiny, realizm każdego szczegółu. Brokatowa szata mężczyzny stojącego przed Nikodemem jest tu mistrzowskim popisem Rogera van der Weyden. Widoczna jest prawie każda miękka nitka. Inaczej jest przedstawiony miękki, giętki aksamit buta, inaczej płaska, twarda ściana, jeszcze inaczej żywe kwiatki i listki. Malarz indywidualizuje twarze. Na ogół proporcje ciał zachowano. Jednak układ niektórych części jest nienaturalny, np. wydłużenie postaci, idealizacja stóp i rąk. Gesty ich podkreślają intensywność napięcia wewnętrznego, ale ułożenie (np. prawej stopy mężczyzny stojącego przed Nikodemem) jest po prostu błędem w sztuce malarskiej. Mistrzostwem natomiast jest żywa, świetlista kolorystyka obrazu. Przeważają odcienie bieli, czerwieni, brązu i żółtożółtego. Występuje akcent błękitu (szata Maryi). Bardzo mało zaś jest czerni i zieleni.

Nastój obrazu da się określić jako pobożny, pełen cierpienia, kontemplacji i tajemniczości. Malarz oddał psychologicznie rozpacz, która stopniuje się u różnych osób. Harmonia jedności tematu i nastroju została uzyskana przez eliminację dystansu między postaciami obrazu a widzem.

Zauważalne są niezgodności z Ewangelią. Zdejmowanie z krzyża ciała Chrystusa nie odbywało się w zamkniętej przestrzeni. Według tradycji niebiblijnej Magdalena całowała stopy Chrystusa, a tu tylko skręca się z bólu. Niebiblijna jest także scena zemdlenia Maryi, zaś dwie kobiety, tj. Salome i Maria, matka Jakuba i Jana stoją pod krzyżem, podczas gdy Ewangelie nie wymieniają ich przy zdejmowaniu z krzyża.

Van der Weyden odszedł od ikonografii *Stabat Mater*, a także od ujęcia *Fra Angelica*, gdzie Maryja klęczy. Stworzył nowy typ.

Nowością obrazu Rogera van der Weyden jest postać Maryi, odcinająca się od dotychczasowej, ikonograficznej tradycji. Dzięki stworzeniu dwóch centrów Maryja staje się równorzędną z Chrystusem bohaterką dramatu. Obie postaci mają twarze zwrócone ku widzowi, obie podtrzymywane są przez dwie osoby. Maryja cierpi nie tylko duszą, ale całą sobą.

Inspiracji tej sceny należy dopatrywać się w teologii XV w., w której Maryja była uznawana za Współbawicielkę. Zanim jednak doszło do sformułowania doktryny o współcierpieniu i o współbawieniu, motyw ten pojawił się implicite w literaturze teologiczno-filozoficznej wieków poprzednich. Prześledźmy za Otto von Simsonem dzieje tegoż motywu.

Po raz pierwszy o cierpieniach Maryi pod krzyżem wspomina Anzelm z Canterbury w *Kazaniach XX*. Bernard z Clairvaux jest właściwym twórcą idei współmęki. Mówi on, iż duchowo Maryja cierpiała więcej, niż cieleśnie męczennicy. Ernald z Chartres powiada, że Maryja i Chrystus „dzielą między siebie obowiązek żałości przed Bogiem Ojcem”: Chrystus przez pokazanie swoich ran, Maryja przez pokazanie piersi, które go wykarmiły, przy czym szczegóły męki i współmęki są ułożone równolegle. Twierdzenie to zostaje powtórzone potem w *Speculum humanae salvationis*. Albert Wielki daje teologiczną definicję współmęki. Godność Maryi określona jest jako *Coadiutrix*, czyli Współpomocnica w dziele zbawienia. Maryja otrzymuje w swe serce rany Chrystusa. Wypełnia się proroctwo Symeona: „Twą duszę miecz przeniknie”. Albert uzupełnia swoje wywody: Chrystus chciał uczynić Matkę współuczestniczką zbawienia, ludzkość zobowiązana jest Bogu za Mękę a Maryi za Współmękę. Wzajemna relacja cierpienia Maryi i Chrystusa nie jest jednak określona. Św. Bonawentura za Księgą Mądrości nazywa Maryję „dzielną kobietą”, gdyż cierpi i godzi się z wolą Boga, oddaje owoc swego łona, jak Abraham czy Judyta, dlatego zyskuje godność kapłańską. Bonawentura powtarza za Hugonem od św. Wiktora: Maryja była przemieniona na podobieństwo Chrystusa. Moc miłości przemienia w obraz umiłowanego... Następuje

transformacja mistyczna ludzkiego zbawienia. W *Speculum humanae salvationis* 7 stacji Męki Chrystusa porównane jest z 7 żałami Maryi. Maryja i Chrystus wspólnie pokonują diabła.

W XIV i XV w. mnożą się rozważania Współmęki, uroczystości, kazania... Tauler (1361) nazywa Maryję Współdziałającą dzięki upodobaniu Chrystusa w cierpieniu. Bernardyn ze Sieny (1444) jest pierwszym, który mówi o mistycznym ukrzyżowaniu Maryi. Dionizy Kartuz daje dowód, że Maryja jest Zbawicielką świata. Mówi za św. Ambrozym, że Maryja nie tyle dawała świadectwo męki, ile oczekiwała zbawienia pod krzyżem. Twierdzi, że cierpienia duchowe Maryi były o wiele większe, niż cielesne Chrystusa. Za św. Augustynem i św. Bazylim pisze, że Matka Boska mogła chwilowo wątpić w zbawienie, co wydaje się sprzecznością, ale idąc za Aleksandrem z Hales i św. Tomaszem z Akwinu ustala się, że Dionizy rozwiązuje tę sprzeczność następująco: zwątpienie Maryi przyszło nie z chwiejnej wiary, ale z naturalnego zdumienia tym, że Chrystus jednocześnie jest Zbawicielem-Bogiem i poniżanym człowiekiem. Tezą Dionizego jest, iż Maryja była bliska śmierci, gdy Chrystus umarł.

Otto von Simson twierdzi, że Dionizy mógł być głównym źródłem inspiracji Rogera van der Weyden. Malarz przełożył na język obrazu teologiczną tezę i popularny wśród tłumów motyw Maryi-Współmęczenniczki. Tomasz à Kempis nakazuje uczestnictwo w cierpieniu jako niezbędny środek do Zbawienia. „Współcierp z Chrystusem i Matką Jego, duszo wierna, jeśli pragniesz radować się z nimi w niebiesiech”. Za św. Franciszkiem z Asyżu („Żywym Ukrzyżowanym”) możemy mękę odczytać jako narodziny. Współmęka Maryi to nie teza teologiczna, ale ludzkie doświadczenie cierpienia.

Abstract (Summary) In Polish / Abstrakt (Streszczenie) po polsku:

Tekst jest syntetycznym opisem i formalną analizą obrazu religijnego pt. „Zdjęcie z krzyża” Rogera van der Weyden (1399/1400-1464) znajdującego się obecnie w Muzeum Prado w Madrycie. Artykuł ukazuje również teologiczne źródła obrazu (koncepcję współcierpienia, współmęki Maryi wraz z Chrystusem pod krzyżem i współzbawienia świata przez Matkę Boga oraz koncepcję przemienienia Maryi – mistycznej transformacji). Maryja jest Coadiutrix, czyli Współpomocnicą w zbawieniu. 7 stacji Męki Chrystusa porównane jest z 7 żałami Maryi. Maryja i Chrystus wspólnie pokonują diabła. Maryja jest Współdziałającą z Chrystusem. Ma miejsce mistyczne ukrzyżowanie Maryi (Maryja-Współmęczenniczka).

Źródłami biblijnymi dla teologii współcierpienia i współzbawienia, według Otto von Simsona (ur. 1912 – zm. 1993), są m.in.: Księga Mądrości, Księga Rodzaju (m.in. osoby Abrahama i Judyty), Ewangelie (m.in. prorocstwo Symeona i sceny Pasji na Golgocie).

Według Otto von Simsona, średniowiecznymi źródłami dla teologii współmęki i współzbawienia są pisma szesnastu następujących teologów: 1) św. Ambroży z Mediolanu [właśc. Ambrozjusz Aureliusz, łac. Ambrosius Aurelius] (ur. ok. 339 – zm. 397), 2) św. Augustyn z Tagasty (ur. 354 – zm. 430), św. Bazyli Wielki [św. Bazyli z Cezarei, gr. Μέγας Βασίλειος (Mégas Basíleios)] (ur. 330 – zm. 379), 3) św. Anzelm z Canterbury [św. Anzelm z Aosty] (ur. 1033 – zm. 1109) i jego *Kazania XX*, 4) św. Bernard z Clairvaux (ur. 1090 – zm. 1153), 5) Hugo od św. Wiktora [Hugon ze św. Wiktora] (ur. 1096 – zm. 1141), 6) Ernard z Chartres [znany także jako: Arnaud de Chartres, Ernaud de Chartres, Ernaud de Bonneval, Arnoldus Carnotensis, Arnaldus Bonavallis, Arnaldus Bonaevallensis, Ernardus Bonaevallis, Arnoldus, Ernardus Bonavallis, Arnoldus Bonavallis, Arnoldus Bonaevallis] (ur. XI w. – zm. 1157?), 7) św. Franciszek z Asyżu [właśc. Jan Bernardoni, włos. Giovanni Bernardone, zwany Biedaczną z Asyżu (ur. 1182 – zm. 1226), 8) Aleksander z Hales (Halensis, Alensis, Halesius, Alesius, zwany Doctor Irrefragabilis, Theologorum Monarcha, tj. Doktor-nie-do-odparcia, Władca teologów] (ur. ok. 1183 – zm. 1245), 9) św. Albert Wielki z Kolonii [św.

Albert z Lauingen, łac. Albertus Magnus] (ur. 1193/1205? – zm. 1280), 10) św. Bonawentura [włos. Giovanni Fidanza, pol. Jan Fidanza, Bonawentura z Bagnoregio, Doktor Seraficki] (ur. 1221 – zm. 1274), 11) św. Tomasz z Akwinu [łac. Thoma de Aquino, zwany Doctor Angelicus, Doktor Anielski] (ur. ok. 1225 – zm. 1274), 12) dzieło encyklopedyczne pt. *Speculum humanae salvationis* (niem. *Heilspiegel*, *Spiegel menschlicher Behaltnis*, franc. *Miroir de la salvation humaine*, ang. *The Mirror of Man's Salvation*, pol. *Zwierciadło ludzkiego zbawienia*) (ok. 1324 w Strasburgu) prawdopodobnie autorstwa Ludolfa z Saksonii [Ludolfa von Sachsen] (ur. ok. 1300 – zm. 1377 lub 1378), 13) Jan Tauler [Johannes Tauler] (ur. 1301 – zm. 1361), 14) św. Bernardyn ze Sieny (ur. 1380 – zm. 1444), 15) Tomasz à Kempis [Tomasz z Kempen, Thomas Hemerken, Thomas Hämerken, Thomas van Kempen] (ur. 1380 – zm. 1471), 16) Dionizy Kartuz [Dionysius de Karthuizer, Dionysius van Leeuwen, zwany Doctor Ecstaticus, Doktor Ekstatyczny] (ur. 1402 lub 1403 – zm. 1471).

Według historyka sztuki Otto von Simsona, bezpośrednią inspiracją dla obrazu „Zdjęcie z krzyża” Rogera van der Weyden były pisma Dionizego Kartuza.

Key words in Polish / Słowa-klucze po polsku:

historia sztuki, kulturoznawstwo, nauki o sztuce, nauki teologiczne, pedagogika, religioznawstwo, sztuki piękne, współmęka, pasja, Jezus Chrystus, Maryja Panna, krzyż, zdjęcie z krzyża, teologia, teologia mistyczna, mariologia, chrystologia, teologia sztuki średniowiecznej, malarstwo, malarstwo niderlandzkie, Roger van der Weyden (1399/1400-1464), malarstwo religijne, Muzeum Prado, historia sztuki, sztuka średniowieczna, sztuka nowożytna, edukacja muzealna, edukacja artystyczna, popularyzacja sztuki, XV wiek

Title in English:

Compassion (Compassio)

Abstract (Summary) in English / Abstrakt (Streszczenie) po angielsku:

The text is a synthetic description and formal analysis of religious picture entitled „Descent from the Cross” by Roger van der Weyden (1399/1400-1464), that is presently in the Prado Museum in Madrid. The paper presents also theological sources of the picture (concept of compassion, *compassio* of Our Lady together with Christ under the Cross and concept of Co-salvation (Co-redemption) the world by Mother of God and concept of Mary's transfiguration or mystical transformation). Our Lady is the Coadiutrix, so Coadjutant (Co-Assistant) in Salvation (Co-Redemption). Seven Stations of Christ Passion have been compared with Seven Mary's Sorrows. Mary and Christ together win the devil. Mary is the Person Cooperating with Christ. There has been the mystical crossing of Our Lady (Mary is the Co-Martyr).

The Biblical sources for theology of compassion and coredemption, according Otto von Simson (1912 - 1993), are e.g.: the Book of Wisdom, the Book of Genesis (e.g. persons of Abraham and Judith), the Gospels (e.g. Symeon's prophecy and scenes of the Passion on the Golgota [Calvary]).

According Otto von Simson, the medieval sources for theology of Compassion and Coredemption have been works by the next sixteen theologians: 1) Saint Ambrose of Milan [proper name in Latin: Ambrosius Aurelius] (circa 339 – 397), 2) Saint Augustine of Thagaste (354 – 430), Saint Basil the Great [Saint Basil of Caesarea, in Greek: Μέγας Βασίλειος (Megas Basileos)] (330 – 379), 3) Saint Anselm of Canterbury [Saint Anselm of Aosta] (1033 – 1109) and his „*Sermons No. 20*”, 4) Saint Bernard of Clairvaux (1090 – 1153), 5) Hugo of

Saint Victor [Hugon of Saint Victor] (1096 – 1141), 6) Ernard of Chartres [known also as: Arnaud de Chartres, Ernaud de Chartres, Ernaud de Bonneval, Arnoldus Carnotensis, Arnaldus Bonavallis, Arnaldus Bonaevallensis, Ernardus Bonaevallis, Arnoldus, Ernardus Bonavallis, Arnoldus Bonavallis, Arnoldus Bonaevallis] (the 11th Century – 1157?), 7) Saint Francis of Assisi [proper name in Italian Giovanni Bernardone, called the Poor of Assisi (1182 – 1226), 8) Alexander of Hales (Halensis, Alensis, Halesius, Alesius, called Doctor Irrefragabilis, Theologorum Monarcha, Doctor-who-is-not-to-refutation, the monarch of theologians] (circa 1183 – 1245), 9) Saint Albert the Great of Cologne [Saint Albert of Lauingen, in Latin: Albertus Magnus] (1193/1205? – 1280), 10) Saint Bonaventure [in Italian: Giovanni Fidanza, Bonaventura of Bagnoregio, the Seraphic Doctor] (1221 – 1274), 11) Saint Thomas Aquinas [in Latin: Thoma de Aquino, called Doctor Angelicus, the Angel Doctor] (1225 – 1274), 12) encyclopedic work entitled *Speculum humanae salvationis* (in German: *Heilspiegel*, *Spiegel menschlicher Behaltnis*, in French: *Miroir de la salvation humaine*, in English: *The Mirror of Man's Salvation*) (circa 1324 in Strasbourg) probably by Ludolf of Saxony [Ludolf von Sachsen] (1300 – 1377 or 1378), 13) John Tauler [Johannes Tauler] (1301 – 1361), 14) Saint Bernardine of Siena (1380 – 1444), 15) Thomas à Kempis [Thomas of Kempen, Thomas Hemerken, Thomas Hämerken, Thomas van Kempen] (1380 – 1471), 16) Dionysius de Karthuizer [Dionysius van Leeuwen, called Doctor Ecstaticus, the Ecstatic Doctor] (1402 or 1403 – 1471).

According to Otto von Simson, an art historian, works by Dionysius de Karthuizer were inspiration for the picture „The Descent from the Cross” by Roger van der Weyden.

Key words In English / Słowa-klucze po angielsku:

History of art, Cultural studies, Art sciences, Theological sciences, Pedagogy, Religious studies, Fine arts, compassion, passion, Jesus Christ, Our Lady (Mary), cross, removing from the Cross, theology, mystical theology, Mariology, Christology, theology of art, painting, Dutch painting, Roger van der Weyden (1399/1400-1464), religious painting, Prado Museum, history of Medieval art, Medieval art, Modern art, museum education, art education, popularization of art, the 15th Century

Źródło: Marek Mariusz Tytko, *Współmęka*, [w:] „Posłaniec Serca Jezusowego”, r. 126: 1997, nr 3, s. 31-32, il. [postprint, autorska wersja poprawiona].